

ביקורות ספרים

שתי נקודות מבט על ספרם של חזן ודניאל מונטרסקו עיר בין ערביים: לאומיות מזדקנת ביפו (א). ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד. 2011. 263 עמודים

רחל רומברג*

בספר מלומד אך גם אינטימי זה על העיר יפו ותושביה המזדקנים, נשזרים בדרך סלקטיבית אירועים וייצוגים היסטוריים עם סיפורים אישיים המשקפים שתיקות, זיכרונות והנצחות אישיות וקולקטיביות. הזמן החולף, כפי שנרמז בכותרת הספר, הוא אחד השחקנים הראשיים והחוט המארגן של נרטיבים המביעים בה בעת את הפגיעות של תושבי המקום המזדקנים ואת השיחים ההירואיים של לאומיות ערבית וציונית ביפו ובאזור כולו. לדעתי, הגיבורים האמיתיים של עיר בין ערביים הם אלה שהצליחו לתחום לפחות בסיפורי חייהם משמעות פרגמטית לקיומם לפי עיקרון פוסט-לאומי המאפשר להם גמישות בהצגת סיפורם האישי בהקשר היסטורי לאומי, מקומי ואזורי. הדילמות והניגודים המדיניים, הלאומיים והדתיים מתגלים בספר זה ברמה האישית-סיפורית לפי קוהרנטיות קיומית למרות, או אולי בגלל, הממד המיטופואטי של מיני היסטוגרפיות לאומניות רשמיות של יפו, של מדינת ישראל ושל העולם הערבי.

הבחירה של האנתרופולוגים חיים חזן ודניאל מונטרסקו לאסוף סיפורים אישיים של תושביה המזדקנים של יפו אינה מקרית כמובן. היא מלמדת על ההנחה, המאוששת בסופו של דבר, כי אלו הממוקמים בשוליהם של מרכזי הכוח החברתיים יוכלו לפרוץ את התסריטים הנורמטיביים העירוניים והלאומיים. הסיפורת – הז'אנר המתאים ביותר לייצוג קוהרנטי של הזמן החולף – נבחרה על ידי החוקרים לשמש עדשה שבעדה אפשר להבין את חוויית החיים בעיר מעורבת מנקודת מבט אישית ורגשית. כך, במקום להציע תיאור כוללני של אירועים ותהליכים, גדולתה של אסטרטגיה מחקרית פנומנולוגית זו היא בכך שהיא מאפשרת לחשוף את יפו כעיר מעורבת מבחינת יחסי הגומלין שנרקמו בעשור האחרון בין תושביה היהודים, המוסלמים והנוצרים. המסרים האישיים שמושמעים לראשונה בעיר בין ערביים מבטאים את הלקחים שהפיקו המספרים מהתמודדות עם גלי הגירה, חיים תחת משטר צבאי, גאות ושפל כלכליים, מתחים והתפייסויות פוליטיות, ומגלמים את יכולתם של הדוברים לעצב את עצמם פעמים רבות במהלך חייהם.

בשנים 2003-2006 גיבשו המחברים קורפוס נרחב של ראיונות וסיפורים אישיים בקרב שלוש קבוצות מתושבי העיר: פלסטינים, יהודים ותיקים ויהודים עולים. מתוכם הם בחרו מדגם של עשרה מקרים, המלווים בתצלומי דיוקן של המספרים בשחור לבן. הספר מארגן על פי שלוש תמות מרכזיות: דמדומים, האפלה ושקיעה, וכל תמה מגלמת את החשיבות הפוחתת של הלאומיות בסיפורים האישיים. כל אחד משלושת החלקים משקף את הלך הרוח השולט בסיפורים הנכללים בו, וככל שמרכזיותה של הלאומיות דועכת, כך עולה ערכם של עקרונות מארגניים חלופיים, כגון ריאליזם פרגמטי. ההקדמה והסיכום מסבירים בדרך משכנעת את עיצובו הייחודי

* החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

של הפרויקט בתוך השיח העכשווי על לאומיות, אנתרופולוגיה אורבנית, אנתרופולוגיית האחרות ואנתרופולוגיה של הזקנה. הקולות האנליטיים והמלומדים הללו נפרדים מהסיפורים כך שאינם מאפילים עליהם. אסטרטגיה זו יוצרת מסגרת של תרומה אנליטית, אך בד בבד שומרת על כבודם של המספרים ועל קולם הייחודי. ההקדמה האנליטית המצוינת מאפשרת לקוראים להבין כיצד שינויים באורח החיים – שעליהם מעידים המספרים – מצטלבים עם שינויים ותהליכים שעברה יפו העיר, בעיקר מאז הנכבה הפלסטינית ומלחמת העצמאות של ישראל, מאורעות שגם עליהם מעידים המספרים. בניגוד למודלים פוליטיים וסוציולוגיים של זהות לאומית (שמכוננים הבדלים מהותיים בין מוסלמים, יהודים ונוצרים), הדרך שבה בוחרים תושביה המבוגרים של יפו להציג ולייצג את עצמם מורכבת מכדי להתאים למודלים מונולטיטיים או דואליים למיניהם ודורשת מודל תרבותי מורכב וגמיש יותר. אכן, סיפוריהם מגוללים תרבות של מניעים והסברים החוצים גבולות לאומיים, מגדריים, אזרחיים, דתיים, אתניים, מעמדיים ועירוניים.

אישית, הופתעתי מסיפורים המעידים על פרגמטיזם של נשים מוסלמיות מבוגרות המעדיפות להסתמך על מערכת הרווחה הישראלית מאשר על משפחתן הפטריארכלית. הרשימו אותי גם סיפורים של שחרור עצמי שהציגו איכרים לשעבר שעברו אצל בעלי פרדים ערבים מסורתיים לפני גלותם ב-1948. בסיפורים אחרים הקוראים לומדים על הרגשתם של עולים חדשים יהודים שהגיעו בשנות החמישים ומצאו את יפו קוסמופוליטית דיה כדי להסוות את זרותם בקרב החברה החלוצית ההגמונית, ובה בעת מאפשרת להם ליצור יחסים חברתיים אינטימיים והטרוגניים עם תושבים ערבים מקומיים שבחרו לשמור, ואולי אפילו להקציף, את זרותם כדי לשרוד במצבים פוליטיים קשים. הסמיכות והקרבה של יחסים אלו רק מעידות על המרקמים הבלתי צפויים שעלולים להיווצר בערים מעורבות. במוכן זה, עיר בין ערביים מנפץ ייצוגים אקדמיים (ואמנותיים) של עיר מעורבת, שבהם יהודים ומוסלמים מופרדים כתוצאה מעוינות יסודית ישנה חדשה ושרוים באופן מבני בסכסוכים היסטוריים, כפי שמניחה התיאוריה של הלאומיות המתודולוגית. לעומת זאת, המושג "מעורב" כפי שהוא מופיע בספר מציע בדיוק את ההפך: בשתי הקבוצות קיימות הטרוגניות ואמביוולנטיות, והגבולות ביניהן מטושטשים ומכריעים פחות מהמצופה.

ההשקפות של המספרים מגוונות. חלקם נכחו באירועים פוליטיים מרכזיים כצופים מהצד, חלקם כעדים, ואחרים כשחקנים פעילים; חלקם מבנים את סיפור חייהם כסיפור הצלחה כלכלי, ואחרים מכוננים עצמם כקורבנות של קבוצותיהם או כנפגעים העיקריים של מדיניות לא צודקת. כך או כך, כוח ההתמודדות היומיומי שהם מוכיחים בחלק גדול מהסיפורים מעורר פליאה. זהו כוח פרוזאי ושגרתי יותר מאשר הירואי ולאומי, ולכן רק לעתים רחוקות רואים בו מושא למחקר סוציולוגי או ליצירת אמנות. מערך הסיפורים בספר זה מלמד משהו על העבר כפי שהוא מתפרש בהווה, ולכן מדבר בעצם על ההווה. כייצוגים אישיים של התמודדות אמוציונלית עם מאורעות היסטוריים קולקטיביים, ערכם האמפירי של הסיפורים הוא אכן רב ביותר, כפי שמראים חזן ומונטרסקו.

עיר בין ערביים הוא קריאת חובה למומחים – היסטוריונים, אנשי מדעי החברה, עובדים סוציאליים, חוקרי זקנה, מבקרי ספרות – שמוכנים לסטות מהשביל המסומן, וגם לקהל קוראים סקרן שייחנה מחומר קריאה באיכות גבוהה. הספר רוקם דיון אנליטי בלא מלל מיותר ומסורבל, ומציג את הסבך של כוח, היסטוריה ותרבות בלי להיות אידיאולוגי. הגישה ההומניסטית שנקטו המחברים לחקר הממד האישי והאינטימי של הלאומיות וקולותיהם של המזדקנים ביפו ראויים להכות גלים בקרב קהלים שונים, מעבר ליפו ולישראל.